

RESUMÉ

Architectonics of Podkoní a žák

Podkoní a žák, a versed composition from the late 14th century includes three protagonists. At the beginning and at the end of the poem, there is a narrator, who is involved in the story (personal narrator). A stableman and a trainee, other protagonists, have an argument about the assets of their own status. The extent of their monologues is basically the same, each of which has a triadic ordering. The composition has a storyline meter. The predominant quality of this work, which is of a parody character, is the rhyme.

Keywords: personal narrator, protagonists, monologues,
storyline meter, rhyme, parody

doc. PhDr. František Všetíčka, CSc.
Olomouc

ARCHITEKTONIKA PODKONÍHO A ŽÁKA

FRANTIŠEK VŠETIČKA

„Podkoní a žák“ je básnický spor, veršovaná disputace, jakých je v české středověké literatuře několik. „Podkoní a žák“ se od ostatních liší především tím, že ze všech veršovaných hádání je sporem navýsost uměleckým a působivým. Václav Ertl na základě jedné nepatrné zmínky o caltách stanovil vznik této skladby do roku 1398 nebo do období krátce po něm (Ertl 1923: 265).

Obsah básně je zdánlivě jednoduchý. V jedné krčmě se sejdou podkoní a student a začnou se přit o přednostech svého stavu. Pochopitelně se nedohodnou a primitivnější podkoní uzavře spor rvačkou.

Všechno je to na první pohled neobyčejně jednoduché. Vedle zmíněné soupeřící dvojice má však veršovaný opus ještě jednu závažnou figuru – tou je vypravěč, který o této *krčmenné příhodě* podává umné svědectví. Na začátku představí oba protagonisty a na konci konstatuje, že podkoní, který se stále stylizoval do budoucího vlivného dvořana, začal rvačku. Vypravěč proto krčmu opouští a čtenáře a posluchače obdařuje krotkou moralizující radou. Je tedy vypravěč vypravěčem personálním, který v příběhu sice vystupuje, ale do jeho dění nijak nezasahuje.

„Podkoní a žák“, podobně jako „Svár vody s vínem“, je považován za dílo Smilovy školy, tj. školy Smila Flašky z Pardubic. Zmíněnému „Sváru vody s vínem“ rovněž vévodí postava vypravěče, jímž je opilý mistr, který na rozdíl od vypravěče „Podkoního“ na samém konci do sporu zasáhne. Přes tento závěrečný úkon je vypravěč „Podkoního“ postava výraznější, zejména pro svou schopnost charakteristiky svářících se stran.

Tolik vypravěč, který se během stupňující se výměny názorů vytratí. Jeho místo zaujmou podkoní a žák, protagonisté hádky. Oba si navzájem spílají, ale čím víc se přou, tím je zjevnější, že oba jsou ubožáci a oba jsou na tom stejně. Už vypravěč při vstupním líčení konstatuje jejich bedný stav, navíc shodnými slovy. O žákovi:

20 a k tomu kukla zelená,
ta také zedrána bieše.

O podkoním:

31 na němž kabátec úzký, krátký,
a dosti zedrané šátky.¹

/1/ Cituji z Hrabákovy edice *Staročeské satiry Smilovy školy*, Orbis, Praha 1951.

Jediné, co obě strany spojuje a na čem se shodnou, je jejich vztah k sedlákům; je to jediná sociální skupina, jež je níž než oni. Je níž, a proto ji okrádají, až do těch slepic. Žák líčící návštěvu vsi:

271 A kdež se naměte slepice,
 hus neb která kačice,
 když já ji popadnu koli,
 téj jest vždy jíti do školy.
 A sedlák se chce hořem vstěci
 však mi nesmie nice řéci –
 ani protivného slova,
 boje se póhonu do Pasova.

Podkoní podobně:

330 Toť já tobě pravi jistě,
 žeť se mne chlapi velmi bojé,
 kadyž chodie nebo stojé,
 pokorněť mi se klanějí,
 vežde: ‚Vitaj, paniče!‘, dějí.
 Sedláciť přede mnú sršie
 i také slepice pršie,
 s nimiž já mám hroznú útěchu:
 kteréž dosáhnu do měchu,
 tať se viec nepozná zasě,
 sniemť ji s tovařiši v kvasě.

Z uvedeného je ovšem třeba odečíst moment nadsazeného vychloubání, jako nezbytného argumentu v hádce.

K vyváženosti mezi oběma stranami sporu přispívá i skutečnost, že každá z nich je ve skladbě rovnovážně označována, konkrétně třikrát. Podkoní není jen podkoní, ale také *dvořák* a *satrapa*. O žákovi pak jeho protivník řekne, že je *partéka*, jindy zase *sagitář* (v. 379). Označení obou účastníků je rovnovážné co do počtu, ale nikoli co do významu a dosahu, neboť *partéka* a *sagitář* jsou nadávky. Na druhé straně *satrapa* není nadávka, ale ve spojení *hubená satrapa* (v. 391) se jí nepochybně stává.

Oba mluvčí jsou sice rovnovážně poměřováni, ale žák se přesto jeví jako daleko kultivovanější, neboť dovede do své argumentace vložit epický (epizující) prvek – viz v. 190–230, obsahující historku o čertu. Epizující vložka je přitom dosti rozsáhlá, zahrnuje 41 veršů. Žákova převaha vedla dosavadní vykladače díla k závěru, že jejím autorem je vagant, žák. Tento názor sdílí Jaroslav Vlček, Prokop Miroslav Haškovec, Václav Ertl i Josef Hrabák (Vlček 1951: 51; Haškovec 1915: 24; Ertl 1919: 36; Hrabák 1941: 77). P. M. Haško-

vec autora navíc konkretizuje, měl jím být mladistvý Smil Flaška z Pardubic (Haškovec 1915: 46n.). Tento názor nebyl však z řady důvodů přijat.

Jinou otázkou zůstává rozsah monologů svářívších se stran. Podkoní promlouvá v skladbě čtyřikrát, žák pouze třikrát. Rozsah jejich monologů je následující:

- podkoní: $10 + 73 + 94 + 20 = 197$ veršů
- žák: $47 + 107 + 49 = 203$ veršů

Rozsah promluv je v podstatě shodný, šest veršů rozdílu nehraje žádnou roli. Objem monologů obou stran tak naznačuje jejich rovnovážnost až stejnost.

K šestiveršovému rozdílu třeba dodat, že se zachovaly pouze dva opisy básně a necelý prvotisk, dá se proto hypoteticky předpokládat, že prvotní rukopis měl vyrovnaný počet veršů. Hrabákova edice, z níž citujeme, vychází ostatně z rukopisu univerzitního a je doplňována verši z rukopisu muzejního.

Monology obou stran mají přitom trojčlennou stavbu – po vylíčení protivníkovy bídy následuje vždy vynášení výhod mluvčího, což se uzavírá výčtem nevýhod protivníkových. Eduard Petrů k tomu dodal, že promluvou trichotomií básník ve své době parodoval postupy scholastických disputací (Petrů 1996: 92).

Jednotlivé monology se tedy štěpí do tří partů, z nichž druhý a třetí nástupní part má vždy shodný nebo přibližně shodný počátek. Jejich verš začíná převážně partikulí *ale*, pouze v závěrečné části skladby dochází ke třem výjimkám:

76	Ale naše bydlie školnie	(žák)
99	Ale vám miesto sniedanie	
144	Ale my, panici dvořáci	(podkoní)
171	Ale vy, žáci nebožátka	
236	Ale já, když sedím s žáčky	(žák)
283	Ale vy, hubené panošky	
320	Ale jáť sě mám od toho hrdě	(podkoní)
379	Protož, hubený sagitáři	
395	Ty sě nevrovnáš žáku	(žák)
419	Protož, nebožtíku lichý	

Stejně nástupy partů rozměrnou báseň akcentují. Poprvé její syžetový rytmus zdůrazňují začátky monologů, podruhé – ne již tak zjevně – začátky monologických partů. Syžetový rytmus tohoto veršovaného díla se tak stává osnovným prvkem jeho architektoniky.

Za pozornost stojí i změna, popřípadě narušení opakujícího se *Ale* v posledních třech nástupech partů. Nejde pochopitelně o porušení dosavadní stereotypie, neboť jednotlivé nástupy jsou od sebe dostatečně vzdáleny, ale

o signál, náповěď, že se blíží vyústění, finále. Závažnou součástí každého finále jsou zvláštní práva, jež určuje završující se a vyhrocující se syžet. *Protož konec.*

Součástí architektiky je rovněž verš, kterým se zabývali Roman Jakobson a Josef Hrabák (Jakobson 1934: 445; Hrabák 1941: 68–77). Konstatovali, že verš básně je osmislabičný, což byl běžný verš staročeské mluvní poezie. Vyznačuje se dierezí před třetí slabikou, po intonační stránce je tedy asymetrický.

Skladba je dále zajímavá svým rýmem. Její tvůrce často vytvářel rýmová echa:

139	vařenie – sváření
161	ranú – v stranu
165	hlucha – u ucha
229	z očí – zatoči
261	náramně – na mně

Řadu dalších příkladů uvádí ve své monografii Josef Hrabák, který rýmová echa označuje jako homonymní rým (Hrabák 1941: 73).

Básník se dále uchyluje, i když ne často, k rýmování víceslabičných slov s máloslabičnými:

47	odpověděti – vzieti (5 : 2)
463	nelítostivě – křivě (5 : 2)

Daleko běžnější je typ 4 : 2:

35	povetšely – celý
64	neostudí – chudí

Za výraznou kvalitu považoval tento způsob rýmování Vojtěch Jirát v souvislosti s rýmovým uměním J. V. Sládka a Viktora Dyka (Jirát 1946: 152).

V podkoního promluvě na sklonku básně dochází k vystupňované argumentaci, která se projevuje opakováním identického rýmu:

451	Téhož ty také nezbudeš, po maléj chvíli katem budeš.
-----	---

A krátce nato v závěru repliky:

457	Tudy něčso psoty pozbudeš a potom oběšen budeš.
-----	--

Jan Lehár přiřadil rýmování tohoto druhu k nízkému stylu, který jako opozice k stylu vysokému parodicky proniká do podkoního vyhocené argumentace (Lehár 1983: 20).

Básník skladby nejednoukrát tíhne také k zvukomalebnosti celého verše, zejména tehdy, když k vhodně volenému rýmovému slovu zvolí obdobně výstižné slovo na začátku verše:

478 Rujtaž sě, dokud ráčita!

Tříslabičnému *ráčita* přitom odpovídá tříslabičné *Rujtaž sě*. Počáteční *Rujtaž sě* má pak výrazný ozvuk ve verši krátce předchozím:

472 Rvášta sě chvíli tak dlúhú

Začáteční *Rvášta sě* sestává opět ze tří sylab. Veršem *Rujtaž sě, dokud ráčita!* končí dějová složka skladby a následuje už pouze dvanáctiveršový odstavec s mravoučným dovětkem. Má tedy verš *Rujtaž sě, dokud ráčita!* obdobné významné postavení jako závěrečné veršové dvojice z poslední žakovy promluvy.

Podkoní a žák je parodie sporu, na čemž se shodli všichni interpreti tohoto díla. Josef Hrabák v této souvislosti dodává: „Jeho autor nechce soudit, chce jen bavit“ (Hrabák 1951: 13). Dále pak tvrdí: „Autor Podkoního se tedy vyhýbá rozřešení sporu a odvádí řeč jinam...“ (Hrabák 1951: 17). Básník naopak soudí, neboť ukazuje, že obě strany jsou na tom stejně bídně a nemají si proto co vyčítat. Jde o parodii básnického sporu, a ta obvykle nemá vítěze, neboť v ní jde o parodování a znevažování obou potenciálních vítězů. Jde o parodii sporu, nejde o směřování k nějakému jednoznačnému výsledku nebo výnosu. Básnická disputace žádá rozsudek, parodie sporu nikoliv.

Podle Eduarda Petrů je v „Podkoním a žákovi“ uplatněna metoda „parodia sacra“ (Petrů 1996: 92–93). Jde o tvrzení, jež nepřiléhá textu. Především proto, že jde o látku vysloveně světskou. Petrů svůj názor opírá o skutečnost, že autor skladby v ní paroduje scholastické myšlení a postupy. Scholastické však není vždy totožné se sakrálním a církevním.

Poněkud jiný tón vnesl do výkladu „Podkoního a žáka“ Viktor Viktora, který uvedl, že zábavnost skladby je jedním z projevů budoucí renesanční literatury (Viktora 1997: 25–30). S tímto názorem bezprostředně souvisí tvrzení Prokopa Miroslava Haškovce, že autor skladby znal francouzské a západní básnické spory, jejichž výčet podává ve svých *Proudech*. Svou studii ukončuje nadnesenými slovy: „Způsobem básnického tlumočení český veršovec konce stol. XIV., zdá se nám, podává přes staletí ruku moderním realistům“ (Haškovec 1921: 39–40). V každém případě ji podává renesančním mistrům. Sepětí skladby s renesanční slovesností se vedle uvedených zábavnosti projevuje dvojím způsobem. Jednak smyslem pro životní realitu a vitalitu

(byť mnohdy popíranou), jednak smyslem pro tektoniku textu, který prozrazuje už raně renesanční „Rozmlouvání člověka se Smrtí“ (Všetička 1968: 198–206). A zase spor a zase hádka, bez ohledu na vládnoucí a převládající kulturní a uměleckou sféru.

(Tuto stať připisují anglistovi Ladislavu Cejpovi, který krátce před svou smrtí přednesl v Olomouci svou tezi o tom, že v „Podkoním a žákovi“ jde v druhém plánu o soudní spor mezi dvěma českými velmoži o hrad. Svoje tvrzení opíral o systém anagramů, anagramatických narážek a circumstancií. Práci tohoto druhu patrně před svým dobrovolným odchodem ze života nenapsal.)

LITERATURA

ERTL, Václav

1919 „Doslov“; in Ertl, Václav (ed.): *Podkoní a žák* (Praha: Arthur Novák)

1923 „Příspěvek k datování Podkoního a žáka“; in *Slovanský sborník věnovaný prof. Františku Pastrnkovi k sedmdesátým narozeninám* (Praha: Klub moderních filologů)

HAŠKOVEC, Prokop Miroslav

1915 „Podkoní a žák v souvislosti s literaturami západními“; *Listy filologické* 42, s. 23–50

1917 „Některá témata literatur západních v českém písemnictví“; *Listy filologické* 44, s. 252–269

1921 *Proudy* (Praha: Česká grafická unie)

HRABÁK, Josef

1941 *Smilova škola* (Praha: Jednota českých matematiků a fyziků)

1951 „Úvod“; in idem: *Staročeské satiry Smilovy školy* (Praha: Orbis)

JAKOBSON, Roman

1934 „Verš staročeský“; in *Československá vlastivěda III – Jazyk* (Praha: Sfinx)

JIRÁT, Vojtěch

1946 *O smyslu formy* (Praha: Václav Petr)

LEHÁR, Jan

1983 *Nejstarší česká epika* (Praha: Vyšehrad)

PETRŮ, Eduard

1996 *Vzdálené hlasy* (Olomouc: Votobia)

VIKTORA, Viktor

1997 „Podkoní a žák – k možnostem výkladu dalších souvislostí“; in *Sborník prací Filozoficko-Přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě, řada literárněvědná* (Opava: Slezská univerzita)

VLČEK, Jaroslav

1951 *Dějiny české literatury I* (Praha: Čs. spisovatel)

VŠETIČKA, František

1968 „Kompozice staročeského Rozmlouvání člověka se Smrtí“; *Listy filologické* 91, č. 2, s.

198–206